

TUNCELİ/DERSİM'İN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GİRİŞİ VE OSMANLI'NIN XVI. ASIRDAN İTİBAREN SINIRLARI İÇİNDEKİ KIZILBAŞLARA KARŞI TUTUMU VE BUNUN DERSİM'E ETKİSİ

Kıbar TAŞ*

Öz

Bu çalışma, Dersim bölgesinin Osmanlı hâkimiyetine girişini, bölgenin Osmanlı idari sistemindeki yerini ve Anadolu'da Safevi yanlısı oldukları için Kızılbaş olarak adlandırılan Türkmen aşiretlerinin durumlarını, kaynaklar ışığında belirli bir ölçüde araştırıp sorgulamayı amaçlamaktadır. Dersim, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Diyarbakir Eyâleti kurulduktan sonra da, bugünkü Tunceli ilinin tamamını ve Erzincan ile Malatya'nın bir kısmını içine alan Çemişgezek Sancağı buraya bağlanmıştır. Sultan Selim, Çemişgezek Sancağı'nı Pir Hüseyin Bey'e tevcih etmiştir. Onun ölümüyle de sancak oğulları arasında paylaştırılmıştır. Çemişgezek Beyleri'nin kimler olduğu arşiv belgelerinden ve Bitlis Beyi Şerafeddin Han'ın Şerefnâme isimli eserinden öğrenilmektedir. Sultan Selim Dönemi'nde, bugün dahi sonuçları üzerinde uzlaşılabilen bir olay meydana gelmiştir. Bu da, öldürülen Kızılbaş Türkmenleri'nin sayısı ile ilgilidir. Bu konu hakkında, o dönemde yaşamış tarihçiler arasında, bilgi veren tek kişi ise İdris-i Bitlisi'dir. İdris-i Bitlisi'ye göre, Sultan Selim, Safeviler üzerine yürümeden önce, Anadolu'da Şah İsmail'e meyleden ve Kızılbaş olarak adlandırılan Türkmenlerin yediden yetmişe öldürülmesini emretmiştir. Yapıtında kırkbinden fazla kişinin öldürülmüş olduğunu söyleyen İdris-i Bitlisi, bu kadar çok kişinin ölümünden padişahı sorumlu tutmamaktadır. Ona göre padişah, mazluma dokunulmamasını, yazıcılara ise dikkatli olmalarını buyurmuştur. Ancak mübaşir mala tamah ederek kan dökmüş ve yaşla kuru birbirine karışmıştır. Bu olay sonrasında bazı aşiretler, içinde Dersim'in de olduğu dağlık bölgelere çekilmiş ve böylece Dersim'deki Türkmen nüfusu da artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Dersim, Kızılbaşlık, Çemişgezek Sancağı

ENTERANCE OF TUNCELİ/DERSİM TO OTTOMAN DOMINATION AND ATTITUDE OF OTTOMAN EMPIRE TO KIZILBASHS WITHIN THE BORDERS SINCE 16TH CENTURY AND EFFECT OF THIS ON DERSİM

Abstract

This study, in the light of sources, aims to partly investigate and analyse the enterance of Dersim region into the domination of Ottoman Empire, its position in the Ottoman administrative system and the status of Turkmen tribes which were called Kizilbash, since they support Safavids in Anatolia. Dersim entered into the domination of Ottoman Empire with the Battle

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi, Ankara/Türkiye, dersimhan@gmail.com

DOI: 10.12973/hbvd.76.174

of Chaldiran. After establishment of State of Diyarbekir, Çemişgezek Sanjak, which today encloses the whole province of Tunceli and certain parts of Erzincan and Malatya, was connected to Diyarbekir. Sultan Selim conferred the Sanjak of Çemişgezek to Pir Hussein. After the death of Pir Hussein, the Sanjak was allocated among his sons. It can be learned who Beys of Çemişgezek were, from the archival documents and from Sharafname of Sharafeddin Khan, the Bey of Bitlis. During the reign of Sultan Selim, an incident whose consequences have not been agreed on even today occurred. That is related to the number of murdered Kızılbaş Turkmens. Idris-i Bitlis-i is the only person who gave information about this topic among historians who lived in that period. According to Idris-i Bitlisi, before Sultan Selim attacked Safavids, he had commanded to kill all Turkmens who supported Shah Ismail in Anatolia and were called Kızılbaş. In his work, Bitlisi said that more than forty thousand people were killed. However, he did not regard Padishah as responsible for this much of death. According to him, Sultan commanded that the oppressed should not to be touched, and that the scribes should be careful. However, the beadle spilled blood with desire of having more assets and a lot of innocent people were murdered. After this incident some tribes moved to mountained regions including Dersim. By this way Turkmen population in Dersim increased.

Keywords: Ottoman Empire, Dersim, Kızılbaş, Sanjak of Çemişgezek

1. Giriş

16. asrın başında kurulan Safevi Devleti'nin hızla büyümesi ve Osmanlı Devleti'nin topraklarıyla ilgilenmesi üzerine, iki devlet arasında başlayan siyasi sürtüşmeler Çaldıran Savaşı'na kadar gitmiştir. Bu savaşın zaferle kazanılması Osmanlı'nın, iktidarını Anadolu'nun doğusuna yerleştirmesine imkân sağlamış, Tunceli/Dersim yöresi de, Çemişgezek Sancağı'nın içinde, Osmanlı idari sistemindeki yerini almıştır.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren yönetimi altında bulunan bütün inançlara hoşgörü ile yaklaşmıştır. Ancak bu hoşgörüde, 16. asırdan itibaren bir kısım değişiklikler görülmektedir¹. Özellikle, Kızılbaş/Alevi mezhebine tabi olanlara karşı sonraki yıllarda uygulanan bazı baskıların temeli, Osmanlı'nın Safeviler'le olan mücadelesinde izlediği siyasete dayanmaktadır². Yine bu siyaset sonucu yurtlarını terk eden bir kısım Türkmen aşiretlerin Dersim yöresine geldiği de söylenmektedir³.

Osmanlı'nın bir kısım yöneticileri hem kendi toprakları hem de kendi tebaası ile ilgilenen Safeviler'e, başlarına taktıkları külahtan dolayı, *kızılbaş* demiş ve bu kelimeye de pek çok hakaret yüklemişlerdir. İlk başlarda, sadece Safeviler ve onların Anadolu'daki destekleyicileri için kullanılan bu kelime, sonraki yıllarda bütün Kızılbaş/Alevi Türkmenler için kullanılmıştır. Bu da asırlara uzanan karşılıklı bir mezhep çekişmesine neden olmuştur. Ancak hiçbir zaman Orta Doğu benzeri bir kan davasına da dönüşmemiştir.

2. Dersim'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Osmanlı İdari Teşkilâtındaki Yeri

Fatih Sultan Mehmed'in Uzun Hasan'ı 1473 Otlukbeli'de yenmesiyle, evvela Akkoyunlu hâkimiyetinde olan Dersim yöresi bir nevi bağımsız olur⁴. Çünkü hem Osmanlı doğuya yerleşmez hem de Akkoyunlular'ın gücü bu bölgede zayıflar. Savaşın sonra dağılan Akkoyunlular'dan bir kısmı Ovacık ve Pülümür'e yerleşirler. (Yılmazçelik, 2011: 45).

Bu ara dönem İran'da Safevi Devleti'nin kurulmasıyla sona erer. Akkoyunlular'ı yıkıp⁵ Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap ve İran'ı ele geçiren Şah İsmail, 1510'da Özbekler'i yenip hâkimiyetini güçlendirir. Sonra da Akkoyunlular'ın Anadolu'daki topraklarına yönelir. II. Bayezid ile anlaşan Şah İsmail, I. Selim'in tahta çıkmasıyla Nur Ali Halife'yi taraftar toplaması için Anadolu'ya gönderir. Nur Ali, Orta Anadolu'nun yanı sıra Dersim çevresinde de faaliyetlerde bulunur, sonuçta Çemişgezek hâkimi Hacı Rüstem Bey yöreyi Nur Ali'ye bırakarak Şah İsmail'in yanına gider (Rumlu Hasan, 2004: 164-166; Felsefi, 2011: 81; Uzunçarşılı, 2006: 253; Gündüz, 2015a:114-116; Danık, 1993: 15).

II. Bayezid'in yumuşaklığı, bazı devlet adamlarının adaletsizlikleri ve kimisinin de Aleviliğe mütemayil olmalarından faydalanan Şah İsmail, Anadolu'da rahat hareket etmiştir (Celalzade, 1990: 276-282; Mustafa Nuri Paşa, 2008: 90)⁶. Bazı devlet adamlarının ve Yeniçerilerin, Safeviler ile yapılacak olan savaşa neden karşı çıktıkları da buradan anlaşılabilir⁷.

Şah İsmail'in bütün bu faaliyetleri sonucu Anadolu'dan pek çok oymak Safevi Devleti'ne katılır⁸. Bu oymaklar, Anadolu'nun Sivas, Tokat, Amasya, Kırşehir, Teke, Maraş, Boz Ok (Yozgat), Tarsus, Arapgir ve çok az da Çemişgezek yörelerinden gitmişlerdir. Ayrıca Karamanoğulları bey ve askerleri ile Halep'te kışlak hayatı sürüp Anadolu'da yaylaya çıkan Türkmenlerin bir kısmı da Safevilere katılmıştır⁹. Tufan Gündüz, Safevi Devleti'ni kuran Türkmenlerin ezici çoğunluğunun Akkoyunlu ve Karakoyunlu sahasında Safevi tarikatına bağlananlar olduğunu söylemektedir¹⁰.

Şehzadeliği döneminde Osmanlı Devleti'nin geleceğinin, Safevi Devleti yüzünden tehlikeye girdiğini gören Sultan Selim, 1512'de babasını tahtan indirip, kardeşlerini de yenince Safeviler'e karşı harekete geçer¹¹. Seferden önce arkasında tehlike bırakmamak için de Safevi yanlılarını bertaraf etmiştir.

Anadolu'da bu şekilde önlem alan Sultan Selim, devlet adamlarını ve yeniçerileri ikna ettikten sonra Safeviler üzerine sefere çıkar. Osmanlı ve Safevi ordusu 1514 Ağustosunda Çaldıran Ovası'nda karşılaşırlar. Osmanlı Devleti, daha önce Otlukbeli Savaşı'nda olduğu gibi, rakibine karşı silah üstünlüğü avantajını kullanarak Safeviler'i yener. Yavuz Sultan Selim, Safevi Devleti'ni ortadan kaldırmak amacıyla

Tebriz'e yönelirse de, burada da askerin direnişiyile karşılaşır ve dönmek zorunda kalır.¹² Ancak bazı Safevi tarihçileri Şah İsmail'in taktik icabı geri çekildiğini iddia etmişlerdir. Onlara göre Sultan Selim, Şah İsmail'in asker topladığını duyunca, korup Tebriz'den geri çekilmiştir (Hondmir, 2011: 33-34; Abdi Beg Şirazi, 2011: 44; A. Kazvini, 2011: 57-58; Oruç Bey, 2014: 136-137).

Bazı Safevi tarihçileri de Sultan'ın iyi ve anlayışlı olduğundan bahsetmişlerdir. Sultan'ın Tebriz'de kimseye bir şey yapmadığını, hatta hutbeyi yanlışlıkla Şah İsmail adına okuyan hatibi öldürmek isteyenleri durdurduğunu ve "*Savaşta ölen üç değerli seyyide yazık oldu.*" dediğini yazmışlardır. (B. Kazvini, 2011: 42). İranlı tarihçi Hurşah (2011: 59), bu olayın, Sultan'ın Cuma günü Nasırriye Mescidi'nde iken gerçekleştiğini yazarken, Rumlu Hasan (2004: 184) ise Hasan Padişah Camii'nde iken gerçekleştiğini aktarmıştır.

Savaşın sonra, Sultan Selim Tebriz'e giderken Yam denilen yere gelince, daha önce Çaldıran'da Şah İsmail'in yanında savaşa katılmış olan Çemişgezek Bey'i Hacı Rüstem, Sultan'a itaatlerini arz etmek istemiş; fakat Rüstem'in yaptığını unutmayan Sultan, onu kabul etmemiş ve beyleriyle birlikte astırmıştır. (Şerafeddin Han, 2010: 12-15; Hoca Sadeddin, 1992: 219; Sümer, 1999: 39).

Celalzâde ise Hacı Rüstem'le ilgili, başka biriyle karıştırmış olacak ki, tam aksi bir bilgi verir:

"Diyarbakır ve yöresi emirlerinden Hacı Rüstem diye bilinen şanlı emir, dindar, ehl-i sünnete bağlı ve Müslüman olduğundan Şah İsmail elinde kesilerek öldürülüp, vilayet ve memleketlerini zabt etmişlerdi." (Celalzade Mustafa, 1990: 398).

Pir Hüseyin Bey, babası Hacı Rüstem'in öldürüldüğünü duyunca hemen Mısır Memlûkleri'ne gitmek üzere yola çıkar. Ancak yolda giderken Malatya Bey'i ile karşılaşır. Malatya Bey'i ona, Osmanlı'nın güçlü ve geleceği olan bir devlet, Memlûkler'in ise geleceklerinin belirsiz olduğunu söyler ve yapacağı en akıllıca işin Sultan Selim'in yanına gidip af dilemek olduğunu tavsiye eder. Pir Hüseyin Bey bu tavsiyeyi dinler ve Amasya'da bulunan Sultan Selim'in yanına giderek itaatini arz eder. Yavuz Sultan Selim, onun bu cesaretini beğenir ve Çemişgezek Beyliği'nden atalarının sahip olduğu kadarını ona verir. Daha sonra Bıyıklı Mehmed Paşa ile birlikte Ovacık yakınlarındaki Tekir Yaylası'nda Şah İsmail'in halifesi Nur Ali Halife¹³ ile savaşıp onu yenerler (Haziran 1515). Böylece Pir Hüseyin Bey Çemişgezek hâkimi olur.¹⁴ Derim yöresi de Osmanlı'nın hâkimiyetine geçer.

Netayicü'l-Vukuât'ta Çaldıran'dan sonraki olaylar hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

“Amasya’ya ba’del vüsûl mevsim-i şitâ anda imrâr olunup dokuz yüz yirmi bir (1515) senesi evvelbaharında hareket ve talâyi-i mu’asker-i hümâyûn’un seyf-i satvetleriyle Kemah ve Diyarbakır ve Çemişkezek tarafları ümerâ-yı Acâm ellerinden tahlis kılındı.” (Mustafa Nuri Paşa, 2008: 98).

Tebriz’den dönen Sultan Selim, kışı Amasya’da geçirir. Bu arada daha önce ele geçirilen Bayburt, Erzincan ve Kığı’ya Bıyıklı Mehmed Paşa’yı Beylerbeyi olarak atar. Sonra da Kemah alınır. Diyarbakır’ın alınması için de, daha önce Akkoyunlular’ın Divan Kâtibi olan ve Safevi Devleti’nin kurulmasıyla Osmanlı tarafına geçen İdris-i Bitlisi görevlendirilir.

İdris-i Bitlisi (2001: 237) eserinde, Yavuz Sultan Selim’in Tebriz şehrinde hareket ettiği sırada kendisini doğudaki Kürt beylerini Osmanlıya bağlamak için görevlendirdiğini belirttikten sonra bunun sebebini *“... çünkü mümin Kürt taifesi, mülk, millet ve ehl-i sünnet mezhebi bakımından Kızılbaş mühlitlerin düşmanıydılar.”* sözleriyle açıklamaktadır.

Ali Emiri¹⁵, İdris-i Bitlisi ve yaptıkları hakkında şunları yazmaktadır:

“... İdris-i Bitlisi hazretleri Selâtin-i Bayındırıyye (Akkoyunlular) zamanında nişancılık hizmet matenabihasını ihraz eylemiş bulunduğu ve bi’l-cümle Kürdistan ve İran’ın âyân ve erkânıyla ma’rufen sâbıkası olduğu ve bi’l-hassa (Amid) eşraf ve âyanıyla meyânelerinde ahvet ve sadakat-ı kadime olmağla beraber Sultan Selim Han hazretlerinin dahi hüsn-i nazarı ve itimadını kazanmış idüğü cihetle Mevlana İdrisi’nin tertibi veçhiyle sultan müşarûn ileyh tarafından (Amid) ahalisine istimaletnâme irsal buyrulmuş ve etrafda bulunan ümera-yı Kürdistan tarafından dahi ahd ü misak ve ittifak mübeyyen cevabnâmeler vürûd eylemiş idi.” (Ali Emiri, 1308: 60).

İdris-i Bitlisi, Osmanlı’nın yüksek hâkimiyetini kabul edip, Kızılbaş Safeviler’le mücadele etmek üzere ittifak yapmaları için Muş, Ahlat, Hısn Keyfa, Siirt, Bitlis, Erbil, Suran, Urmiye, Cezire, Nusaybin, Musul, Sason, Mıdyat ve Hizan’a kadar giderek buradaki Kürt beyleriyle toplantılar yapar. Sonuçta bütün bu yerler ve Diyarbakır, Kürtler’in kendi istekleriyle, Osmanlı hâkimiyetine geçer¹⁶. 25 civarında Kürt beyi katıldıkları bu toplantıda saraya bir de itaat mektubu gönderirler. Aslı Topkapı Sarayı Arşivi’nde bulunan mektuptaki bazı ifadeler şunlardır:

“Can ü gönülden İslam Sultanına biat eyledik, ilhâdları zâhir olan Kızılbaşlardan teberri eyledik. Kızılbaşların neşrettiği dalalet ve bid’atleri kaldırdık ve ehl-i sünnet mezhebi ve Şafi’î mezhebini icra eyledik...” (Akgündüz, 1991: 205).

Diyarbakır'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle doğuda sınırları hayli geniş olan Diyarbekir Eyâleti oluşturulur (4 Kasım 1515) ve başına Bıyıklı Mehmed Paşa getirilir (Solakzâde, 1298: 378-381; Celalzade, 1990: 399-400). Daha önce ele geçirilen, bugünkü Tunceli sınırları ile birlikte Erzincan ve Malatya'nın bir kısım yerlerinin de içinde olduğu Çemişgezek, sancak yapılarak Yurtluk-Ocaklık statüsüyle bu eyalete bağlanır ve başına da Pir Hüseyin Bey getirilir¹⁷.

1518'de bu eyalette bir tahrir yapılır. Buna göre Çemişgezek Sancağı olarak adlandırılan bölgenin sınırları batıda Fırat, doğuda Peri Suyu, güneyde Murad nehri ve kuzeyde Munzur dağları ile çevrilmiştir. Bu alan bugünkü Tunceli ili ile Erzincan'ın Kemaliye ilçesi ve Malatya'nın bazı kısımlarını içine alıyordu (Ünal, 1999: 26). Tahrirde göre, Çemişgezek Sancağı 1518 tarihinde toplam 19 nahiye, 399 köyden oluşuyordu (BOA TD 64, s.760-862). Bu tahrirde ait defterde, Çemişgezek Sancağı'ndaki nahiyeler ile bunlara bağlı köylerin isimleri verildiği gibi, bölgede yaşayan cemaatlerin adları, nüfusları ve bunlardan alınan vergiler hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Sancak Kanunnâmesi ise defterin en başında yer almaktadır (BOA TD 64, s.755).

1518 yılı tahririnden başka, Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasından sonra 1523'te ve eyaletteki yeni düzenlemeden dolayı da 1541 ve 1566'da yeni tahrirler yapılmıştır. 1541'deki tahrirde öncekinden daha ayrıntılı bir Kanunnâme yapılmış ve bu çok az değişiklikle 1566'da da yazılmıştır. 1566 yılı tahririnde Pertek, Sağman ve Mazgird'e ait tahrirler yoktur (Ünal, 1999: 27). Çünkü bunlar, aşağıda da anlatılacağı üzere, daha önce Pir Hüseyin Bey'in oğullarına Sancak olarak verilmiştir.

Çemişgezek Sancağı'nda hüküm sürmüş beyler hakkında en geniş bilgiyi Bitlis Beyi Şerafeddin Han (1543-1604) Şerefnâme isimli eserinde vermektedir. Ona göre; Çemişgezek Beyleri Selçuklu soyundan olan ve ismi Kürtler tarafından Melkiş olarak kısaltılan Melikşah'a dayanır. Beylerin isimleri, onların Türk soylu olduklarını gösterir. Bu isimler Arap ve Kürt isimleriyle benzerlik göstermezler. İlk sancak beyi olan Pir Hüseyin Bey otuz yıl hüküm sürdükten sonra ölür¹⁸. Geride bıraktığı 16 oğlu¹⁹ arasında anlaşmazlık çıkınca, Sancak'ta bir tashih yapılır. Çemişgezek merkez kasabasıyla ona bağlı köy ve nahiyeler klasik sancak haline getirilir. Geri kalan kısım Pir Hüseyin Bey'in oğulları arasında 2 sancak olarak paylaşılır. Bunlardan *Mazgird* Sancağı Pir Hüseyin Bey'in büyük oğlu Mehmed Bey'e verilir. Ölümüyle yerine kardeşi Ferruh Şad sancak beyi olur. O'nun idamıyla Mazgird Sancağı'ndan ayrılan büyük bir zemet oğulları Halil ve Hüseyin beylere verilir, sancağın başına da Erzurum Valisi Arnavut Sinan Paşa'nın kardeşi Kasım Bey getirilir. Fakat Rüstem Bey'in itirazı üzerine burası Pir Hüseyin Bey'in diğer oğlu Pilten Bey'e verilir. Ondan sonra büyük oğlu Ali Bey'e tevcih edilir. Ali Bey'in ölümüyle, büyük oğlu Haydar daha önce öldüğü için, diğer oğlu Allahverdi Bey'e tevcih edilir. Nisan 1597'de San-

çak Beyi Allahverdi Bey'dir. *Pertek* Sancağı ise ikinci oğul Rüstem Bey'e tevcih edilir. Ölümüyle Sankar (Sungur), Mehmed ve Ali adlarındaki oğullarından Bay Sankar'a tevcih edilir. 1597'de de sancağın başındadır. İlk dağılımda Merkeze bağlanan *Sakman* (*Sağman*) nahiyesi daha sonra sancak yapılarak Pir Hüseyin Bey'in oğlu Keyhüsrev'e tevcih edilir. O'nun ölümüyle yerine oğlu Salih, sonra da onun oğlu Keyhüsrev geçer ve 1597'de de Keyhüsrev sancak beyidir²⁰.

Pir Hüseyin Bey'in oğullarına verilen sancaklar, XVII. asırda da onların elinde kalmıştır.

Arşiv belgelerinden ise Çemişgezek beyleri hakkında şu bilgileri öğreniyoruz. 1559 tarihinde *Pertek*, Çemişgezek ve Kızıuçan sancakları Erzurum Beylerbeyliği'ne tâbi olup, *Pertek*'te Rüstem Bey, Kızıuçan'da Allahverdi Bey ikamet etmekte ve Pelten Bey ile Keyhüsrev Bey ise Çemişgezek'te sancak tasarruf etmektedirler (MD3, Hüküm 771u-771y-771z-771aa).

20 Ağustos 1568 yılında ise Çemişgezek Sancak Beyi Alâeddin Bey'dir. Bu tarihte kendisine yazılan bir hükümdede, zimmetinde olan eski bakâyaları Nevruz'a kadar Amid Hazinesi'ne ödemesi gerektiği, aksi halde sancağın kendisinden alınacağı belirtilmiştir. 27 Temmuz 1568 tarihli diğer bir hükümdede de Ovacık Alay Beyi olan Zaim Aydın'ın yaptığı pek çok şekavetten dolayı tutuklanması istenmiştir (MD7/II, 1999: Hüküm 1950, 1801 ve 1804).

31 Ağustos 1571 tarihinde *Pertek* Beyi'ne yazılan bir hükümdede, Kıbrıs seferi için istenen akçaların *Pertek* Beyi Rüstem Bey'in ölümü sebebiyle tehir edildiği oğluna bildirildikten sonra, hüküm şöyle devam etmektedir;

“... Cemâat-i Milli'den elli bin akça zeamete mutasarrıf olan karındaşun Mehmed ve liva-i mezbur alaybeğisi olan emmün Behlül ve Çemişgezek Sancağı Alaybeğisi Gülabi ve kırk bin zeamete mutasarrıf diğer karındaşun Ali zeametleri ocak tariki ile yazılmış olmağın... hüküm mücebince zikrolunan akçayı ale't-ta'cil cem' u tahsil eyleyüp dahı der-kîse idüp mühürleyüp yarar âdemlerünüz ile mu'accelen Südde-i Sa'âdet-me'âbum'a ulaşıdurasm...” (MD12/II, Hüküm 813).

Haziran 1657 tarihli Çemişgezek kadısına yazılan diğer bir hükümdede (MD92, Hüküm 6), ise o sırada Çemişgezek sancak beyi olan Mustafa'nın, Şehir Kethüdası Veli ve Murad adlı kişilerle halktan haksız yere on bin guruş toplamaları ve halk tarafından şikayet edilmeleri üzerine Kadı'dan yakalanıp gönderilmeleri istenmiştir

Yukarıda da görüldüğü üzere, Şerefnâme'de verilen isimlerle belgelerdeki isimler birbiri ile örtüşmektedir.

Kaynaklardan 19. asra kadar Çemişgezek ve ondan ayrılan sancakların kısa aralıklarla bazen Diyarbekir, bazen de Erzurum Eyâleti'ne²¹ bağlandığı görülmektedir. Ancak 1788/89 tarihindeki mülki teşkilat değişikliği ile Çemişgezek Sancağı bir süre yeni oluşturulan Maden Eyâleti'ne bağlanmış ve fahri kaymakam ve nahiye müdürleri bölgenin ileri gelenlerinden atanmıştır (Yolga, 1994: 58). Bu tarz bir yönetim yerel beylerin zamanla güçlenip, hem devlete karşı durmasına, hem de yöre halkına baskı yapmasına sebep olmuştur.

19. asra geldiğimizde ise sadece Dersim için değil Anadolu'nun doğusu için de yeni bir dönem başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce ıslahatlar yapılmaya başlanmışsa da bunlar çoğunlukla iyi karşılanmamıştır. Özellikle aşiretler yeniliklere karşı kuşkuyla yaklaşmışlardır. Aşiretler, hem nüfuslarını hem de sahip oldukları mal varlığını tam söylemekle daha çok vergi vereceklerini düşündükleri için hiçbir zaman gerçeği söylememişlerdir. Elbette bu durum onlar hakkında kesin bilgiler elde edilmesini de engellemiştir.

1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanıyla birlikte yapılan değişiklikler doğudaki eyâletlere de uygulanmış; ancak bu durum epey karışıklığa sebep olmuştur. 1845 tarihinde Diyarbekir Eyâleti'nde değişikliğe gidilince, Cizre ve Hakkari bölgesinde mütesellimlik yapan Bedirhan Bey'in sebep olduğu isyan ancak 1847 yılında bastırılmıştır. Bu sebepten bölgede yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve Diyarbekir Eyâleti'nin de dahil edildiği yeni bir eyâlet oluşturulmuş ve buna Kürdistan denilmiştir (Yılmazçelik, 2011: 75,87).

1848'de ise ilk kez "Dersim" adı, bir sancağa verilmiştir. Ekim 1848 yılına ait bir belgedeki, "... Kuruçay, Maden, Kemah ve Gercanis kazalarının Dersim Sancağı'na ilhakından sonra buranın Harput veyahud Kürdistan eyâletlerinden birine ilhak ve emlak olunmak üzere icab-ı halin icrasına..." (BA., A.MVL: 10/85) ifadelerinden Dersim'in bu tarihte bir sancak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Dersim Sancağı önce Diyarbekir Eyâleti'ne, 1857 yılında Harput Eyâleti'ne, 1865 yılında ise Erzurum Vilâyetine bağlanmıştır (Sezen, 2006: 146). 1880 yılından hemen önce ise Dersim, Hozat merkez olmak üzere vilâyet haline getirilmişse de²² 1888 tarihinde *geliri giderini karşılamadığından* lağvedilerek, mutasarrıflık olarak Harput Vilâyeti'ne bağlanmıştır. Dersim Vilâyeti'ne bağlı olan Pülümür de Erzincan Mutasarrıflığı'na bağlanmıştır (Sezen, 2006: 146; Dersim Raporu, 2010: 75).

1886-87 tarihinde yazılan *Memâlik-i Devlet-i Osmaniyye* adlı eserde de Dersim'in bu tarihte Vilâyet olduğu görülmektedir. Bu eserde, Dersim Vilâyeti'nin Hozat ve Mazgird olmak üzere 2 sancağı bulunduğu, Hozat'ın Merkez, Çemişgezek, Çarsancak, Düzik ve Ovacık kazalarından oluştuğu belirtilmiştir. Ayrıca yerleşim yerleri hakkında da çeşitli bilgiler verilmiştir. Mazgird Sancağı'nın ise Merkez, Kı-

zuçan, Peri ve Kızıl Kilise (Nazımiye) kazalarından meydana geldiği ifade edilmiştir (Ali Saib, 1304: 375-377).

Osmanlı'nın son dönemlerinde Dersim'de yapılan bu çok sık idari düzenlemeler Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

3. Osmanlı'nın XVI. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu

Sultan Selim, ülkesinin bekasını tehlikeye atan Safevi Devleti üzerine gitmeden önce, Osmanlı toprakları içinde yaşayan ve Safeviler'i destekleyen Türkmenlerin tehlike yaratmaması için, önlem alma yoluna gitmiştir. Bu sebepten, sefere karşı olan bir kısım ümerayı ve askeri ikna etmek için Hamza Nureddin Sarugürz'den Kızılbaşların (Safevi yanlılarının) öldürülmesini hak gösteren bir fetva alır²³. Sultan Selim'in aldığı bu fetvaya dayanarak verdiği emirle, Anadolu'da 7'den 70'e kırk binden fazla Kızılbaş Türkmenin bir kısmının öldürüldüğünü, bir kısmının da hapsedildiğini, o dönemde sadece İdris-i Bitlisi dile getirmiştir. Çağdaşı Celalzade ise bu konudan bahsetmemiştir. İdris-i Bitlisi'nin Selim Şah-nâme adlı eseri ise kendisinden sonra, Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile oğlu tarafından müsveddelerdeki bir kısım boşluklar doldurularak tamamlanmıştır²⁴.

İdris-i Bitlisi'nin bu konuda yazdıkları aşağıdadır:

"Bilgin tabiatlı Sultan, bu topluluğa (Kızılbaş) bağlananları kısım kısım, isim isim kaydetmeleri için her yöreye bilgili kâtipler gönderdi. Yediden yetmişe herkesin adının yüce makamı divana getirilmesini istedi.

Yazıcılar isimleri deftere kaydedince yaşlı ve gençlerden oluşan kayıtların sayısı kırk bin oldu.

Ulaklar yazılan defterleri her yörenin hâkimine ulaştırdıktan sonra her yörede keskin kılıç, adım adım yazılanlara yöneldi. Bu öldürülenlerin sayısı hesaplanan kırk bini de aştı.

Bu işte sadakatle davranılmasını bildirerek merhametin gözetilmesini buyurdu. Sakın mazluma âfet ulaşmasın, halkın şikâyeti son hadde varmasın.

Fakat mübaşir bu konuda emaneti tam olarak yerine getirmedi. Mala tamah ederek kan döktü, yaşla kuru birbirine karıştı." (İdris-i Bitlisi, 2001: 135-136).

Yukarıdaki satırlarda da görüldüğü üzere, İdris-i Bitlisi ölenlerin sayısının artmasında Sultan Selim'i değil, emri yerine getirenleri suçlu olarak görmüştür.

İdris-i Bitlisi'nin verdiği bu bilgiler daha sonraki bazı Osmanlı tarihçileri tarafından herhangi bir yorum katılmadan aynen aktarılmıştır.

Bunlardan biri olan Hoca Sadeddin Efendi (d.1536-1599) Sultan Selim'i ne kadar övmüşse, Şah İsmail'i ve Şia'yı da aynı şekilde yermiştir. Anadolu'da yaşayan Türkler'in idrak gücünden yoksun olduklarını ve bu sebepten Kızılbaşlara inandıklarını, Sultan'ın da bu topluluğun Şah İsmail'le olan bağlarını kopartıp, ülkeyi huzura kavuşturmak istediğini yazmıştır. Ayrıca Sultan Selim'in, Safevi üzerine sefere çıkmadan önce bu sorunu çözmek için, Rum diyarında yerleşmiş bulunan Kızılbaş taraftarlarının araştırılıp yediden yetmişe adlarının deftere yazılıp saraya bildirilmesini istediğini, sonra da sayıları kırk bini bulan Kızılbaşların kiminin ortadan kaldırıldığını kiminin de hapse atıldığını belirtmiştir²⁵.

Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1599) ise din ve İslam'ı arındırmak için, Kızılbaşların yediden yetmişe teftiş ettirildiklerini ve bunun sonucunda deftere yazılan kırk bin kişiden faal olanların öldürüldüğünü yazar²⁶.

Bu konuda Gelibolulu'ya yakın bilgiler veren Solakzâde Mehmed (1590-1657), Safevi seferine karar verilen toplantıdan önce yedi yaşından yukarı olup, Kızılbaşlarla ilişkileri kesin olanların deftere kayd edildiğini ve bunların bir kısmının öldürüldüğünü bir kısmının da hapse atıldığını aktarır²⁷.

Mustafa Nuri Paşa (1824-1890) da yazdığı eserinde, Şia'ya dahil olmuş kırk bin kadar nüfusun defterlere kaydedildiğini ve bunlardan olaylara karışanların öldürüldüğünü, diğerlerinin yakalanıp sürüldüğünü yazarak diğer tarihçileri tekrar etmiştir²⁸.

İranlı tarihçi Felsefi'nin, İnkılabü'l-İslam'dan aldığı alıntıda ise bu konu hakkında Yeniçerilerin düşüncelerine yer verilmiştir. Yeniçerilerin, Sultan'a verdikleri bir arizada şunları söyledikleri iddia edilmiştir: *"Kırk beş bine yakın insan bizim memleketimizde yirmi bine yakını da İran topraklarında rafz ve ilhâd suçuyla kılıçtan geçirildi. Bizim mutaassıp ulemâımız rafz ve ilhâd konusunda bizi haberdar etmediler. Sultanı dahi gafil avladılar. Bu günahsız insanların kanlarının dökülmesine sebep oldular... Eğer eli açık namaz kılmak, ezanda eşhedu enn Aliyyen Veliullah ve hayya alâ hayrû'l-amel demek şer'e aykırı ise neden Şafiler bazen elleri açık bazen kapalı namaz kıyorlar. Eşhedu enn Aliyyen Veliullah gerçi bidattır; ama mescide minare yapmak gibi güzel bir bidattır. Hepimiz de Ali'nin Veliullah olduğunu biliyoruz. Bizim müezzinlerimiz de sabah ezanında hayya alâ hayrû'l-amel diyorlar. Gerçek şu ki biz İranlılarla savaşmaya çağız...* (Felsefi, 2011: 142).

Bu ifadelerle göre, Yeniçeriler, Safeviler'in ve Osmanlı'nın kendi memleketlerinde binlerce kişiyi gereksiz yere öldürdüklerini düşünmektedirler. Ayrıca onlar, çok sayıda insanın öldürülmesinden, Sultan'ı dahi gafil avlayan, mutaassıp ulema-

yı sorumlu tutmakta ve onları suçlamaktadırlar. Daha önce anlatıldığı üzere İdris-i Bitlisi de emri yerine getirenleri suçlamıştır.

Bu konuda, Cumhuriyet Dönemi tarihçilerinin bir kısmı bilgiyi aynen aktarırken, bir kısmı da bilgiyi yorumlama ve eleştirme yoluna gitmişlerdir.

Faruk Sümer, bu rakamların çok abartılı olduğunu ve sadece faal olarak çalışanların öldürüldüğünü belirtmiştir. Ayrıca Sümer (1999: 36-37), Safevi Devleti'ni ortadan kaldırmak isteyen Yavuz Sultan Selim'e, devlet adamlarının, özellikle de Yeniçerilerin direnmelerine ve mutaassıp ulemanın kendisini kuvvetle desteklemelerine hayret etmiştir. Fakat yukarıda belirtildiği üzere, Aleviliğe meyilli olan devlet adamlarının bu savaşa karşı çıkması doğal sayılabilir.

Mustafa Akdağ da, Sümer gibi bu rakamların çok abartılı olduğunu belirttiğinden sonra, ellerinde çok sayıda bu devre ait mahkeme defteri bulunduğunu ve bunlarda bu çapta idamlara rastlayamadıklarını söylemiştir²⁹.

Uzunçarşılı (2006: 257-258) ise bu konuda Hoca Sadeddin Efendi, Âli ve Solakzâde'den aldığı bilgiyi aynen aktararak "*Anadolu'da yediden yetmiş yaşına kadar Kızılbaş oldukları sabit olanlar tahrir ettirilmiş ve mazarratları dokunacak olan kırk bin kişi haps ve idam ettirilmiştir.*" demektedir.

Diğer bir tarihçi Tufan Gündüz, bu konuya eleştirel yaklaşır ve kırk bin rakamının abartılı olduğunu, İdris-i Bitlisi'nin, o dönemdeki akıma uygun olarak efendisini övmek için böyle yazmış olabileceğini, çünkü aynı konunun sarayın içinde olan Celalzade Mustafa tarafından dile getirilmediğini savunur. Ayrıca Safevi kaynaklarının, Şah Kulu İsyanı ile ilgilendiği halde bu konuyla neden ilgilenmediklerini de sorar. Kırk bin kişinin o zamanki nüfusa göre büyük bir rakam olduğunu ve yaklaşık 8-10 bin haneye denk geldiğini ifade ettikten sonra, o dönemdeki bazı yerlerin nüfuslarını da verir³⁰.

Erhan Afyoncu da buna benzer fikirler öne sürmüş ve o dönemde yazılan eserlerden sadece birinde bu bilginin olduğunu belirtmiştir. 16. asır başlarında Sivas, Tokat gibi şehirlerin nüfuslarının ancak 3-4 bin civarında olduğunu ve bu sayının dönemin nüfusuna göre büyük bir rakam olduğunu ileri sürmüştür³¹.

Yukarıda yapılan bu yorumların dışında şunlar da söylenilebilir. Tarihteki olaylara baktığımızda, devletler içte ve dışta güçlü görünmek için, galibiyetlerini abartmakta mağlubiyetlerini ise çeşitli bahanelere sığınarak geçiştirmektedirler. Bunun en güzel örneğini, Çaldıran'daki yenilgiyi kabul etmeyen ve ordunun çekilmesinin bir taktik icabı olduğunu ileri süren Fars tarihçiler vermiştir.

Bu yaklaşım İdris-i Bitlisi'nin yazdıklarına uygulanacak olunursa, ilginç bir şekilde, ki Kızılbaş düşmanı olduğu ileri sürülmektedir, bu durumdan pek de övün-

mediği satır aralarından anlaşılabilir. Çünkü O, “*Fakat mübaşir bu konuda emaneti tam olarak yerine getirmedi. Mala tamah ederek kan döktü, yaşla kuru birbirine karıştı.*” diyerek, suçsuz yere insan öldüğünü ve bunun sorumlularının da mala tamah eden mübaşirler olduğunu söylemiş, bir bakıma Sultan’ın suçsuz yere insan öldürecek birisi olmadığını anlatmak istemiştir. Ayrıca İdris-i Bitlisi, Osmanlı’nın gücünü iç ve dış düşmanlara göstermek için bu olaydaki rakamı abartmış olsaydı, çağdaşı ve sarayda bulunan Celalzâde de bu şekilde davranabilirdi. Belki de, bir saray tarihçisi olarak, idarenin hoşuna gidecek şeyler yazma yolunu seçmiştir. Nitekim İdris-i Bitlisi’nin yazdığı eser de kendi ölümünden sonra, Kanuni Sultan Süleyman’ın emriyle, oğlu tarafından bastırılmıştır.

3.1. Osmanlı’nın Kızılbaş Politikasının Sonuçları

Anadolu’da, Safevi Devleti’nin kurulmasıyla başlayan Kızılbaş düşmanlığının zamanla ne şekle büründüğü aşağıda genel hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı’da Kızılbaş/Surhser (Solakzâde, 1298: 370) terimi Safevi Devleti’nin ortaya çıkmasıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sebebi de, Safevi yöneticilerinin 12 dilimli kızıl taç takmasından ileri gelmektedir³².

Osmanlı idarecileri bu terime, Safevilere karşı duydukları düşmanlık sebebiyle pek çok hakaret yüklemişlerdir³³. Buna karşılık Safevi saray tarihçileri ise rakiplerinden saygıyla ve övgüyle bahsetmektedirler³⁴. Sultan Selim’den, “korkusuz”, “Rum mülkünün sahibi”, “azametli padişah” olarak söz edilirken, Malkoçoğlu da “korkusuz bir timsah” olarak tasvir edilmiştir.

Zamanla bu terim ve içerdiği hakaretler Safevi ülkesi dışındaki bütün Kızılbaş/Aleviler için de kullanılmaya başlanmıştır. Arşiv belgelerinde gördüğümüz kadarıyla Edirne’den Kars’a, Amasya’dan Maraş’a kadar Anadolu’nun pek çok yöresinin yanı sıra Şirvan, Revan, Şehrizol, Sayda, Trablusşam, Hama, Gence, Akka, Kıbrıs gibi farklı Osmanlı topraklarında kendilerine Alevi ya da Şii diyen herkese Kızılbaş adıyla hitap edilmiştir.

Osmanlı uleması, Mustafa Akdağ’ın³⁵ deyimiyle, dağ taş Türkmenlerle dolu olan, Anadolu’da yaşayan Türkmenler’in, o sırada kargaşa içindeki Osmanlıdan ayrılıp, güçlü ve kendilerine yakın gördükleri Safevi Devleti’ne meyletmelerinden ve sonuçta devletin zayıflamasından korkmuşlardır.

Aşağıda verilen şu vâkıâ devletin o dönem içinde bulunduğu durumu çok iyi özetlemektedir:

Bir gün II. Bayezid, vezirlerinden, yapılan haksızlıklarla ilgili hesap sorar. Bunun üzerine vezirlerden biri padişahıtan durumu olduğu gibi söylemek için izin ister. İzin çıkınca da, birinci vezirin içki içip âlem yaptığını, ikinci vezirin altın ve gümüşe

tamah ettiğini, üçüncü vezirin de sürekli av eğlencesi düzenlediğini söyler ve şöyle devam eder:

“... Defterdar efendiler, şüphesiz mübarek eteğine sağlamca yapışıp elde edelim diye seni sürüye sürüye cehenneme alıp gidiyorlar. Ülkenin durumu zordur. Halk haksızlık ve zulmle ezilmiştir. Her taraf inilti ve çığlıklarla dolmuştur. Size ahiret gerekse, bu ülkenin durumunu gören kimse tayin et.” (Celalzade, 1990: 280-282).

Aynı sebeplerle ulema; Sultan Selim’e, Kızılbaşları tamamen yok etmesi için aşırı telkinlerde de bulunmuştur. Bunlardan biri Ali bin Abdülkerim Halife’dır. O, Sultan Selim’in tahta çıkmasından hemen sonra bir rapor sunar. Raporunda;

“... üşde bir zaman geldi kim Rum memleketinin halkının çoğu Erdevil olup kâfir oldu. ... Erdevil gelürse hep uyarız, tâbi oluruz didiler, nice fâsid fikirlere meşgul oldular. ... ah kanı gayret-i İslam? Bu mel’unlar <Şah, Şah!> dirler, niçin mü’minler ‘Allah Allah!’ dimezler? Ve bunlara kılıç çalmazlar? ... Ey güzel Sultan Selim! Heman gayret-i İslam sizde kalmıştır. Bu kâfirleri hep kırmak gerektir. Zira bunlar münkir-i kelimullahdır, câhid-i dinullahdır, hâdim-i şer’ullahdır.” gibi sözlerin yanı sıra, Kızılbaşlara ait tekkelerin mescide çevrilip, kendilerinin de öldürülmesini tavsiye eder (Tansel, 1969: 28).

İlk etapta askeri ikna için Kızılbaşları kötileyen ve onların öldürülmesinin hak olduğunu içeren fetvalar ve risaleler, sonraki yıllarda halk arasında da yankı bulmuş ve asırlarca süren karşılıklı mezhep düşmanlığına sebep olmuştur.

Kızılbaş/Aleviler üzerindeki baskı ve kovuşturmanın bu dönemden sonra da sürdüğünü gösteren arşiv belgeleri mevcuttur. Ancak bunların çoğunluğu 16. asra aittir. Bu durum Safeviler ile olan düşmanlığın bu asırda daha yoğun olmasından kaynaklanmaktadır.

16. asrın ikinci yarısına ait birçok belgeye ulaşılabilmişken, 17. asırdan 19. asra kadar olan döneme ait çok fazla belge bulunamamıştır. Ahmet Yaşar Ocak Hoça’nın sunduğu, farklı tarihli belgelerin de yine 16. asra ait olduğu görülmektedir. Bunlar Kastamonu, Afyon, Ankara ve Amasya’da rafz ve ilhad ile suçlanan ve cezalandırılan kişilerle ilgilidir.³⁶ Bundan başka Ahmet Refik’in eserinde kullanmış olduğu 16. asrın ortasından 18. asrın sonlarına kadar tarihlenen arşiv belgelerinin içinde yer alan, Rafiziliğin suç kabul edildiğine dair bir belge de³⁷ yine 16. asra aittir. Bu belgelerde, Yörük ve Türkmen taifelerinin yerleşik halka saldırmalarından, şekavet yapmalarından bahsedilmişse de bunların Kızılbaş olup olmadıkları yazılmamıştır.

1568-1577 yılları arasına tarihlenen eldeki belgelerden gördüğümüz kadarıyla, Kızılbaş/Aleviler üzerindeki bir kısım baskılar Anadolu'da geniş bir alana yayılmıştır. Bu da onların bu geniş alanda yaşadıklarının bir kanıtıdır.

Mesela Sivas, Amasya, Bozok, Canik, Çorum, Divriği, Arapkir, Bayburt, Darend, Karahisar-ı Şarkî, Kemah, Keskin, Koçhisar, Malatya, Merzifon, Trabzon ve Yeniil gibi birçok yerden oluşan Rum Eyâleti'ne gönderilen 1593 tarihli bir hükümde Rum Eyâletinin ekserisinin Kızılbaş olduğu yazılmaktadır³⁸.

16. asırda oluşturulan resmi Sünnî ideolojiye karşı tehdit olarak görülen Kızılbaş/Aleviler, bu tarihten itibaren sıkı bir takibe alınmıştır. Takipler sonucunda gelen şikâyetler üzerine, verilen emirlerle bu kişilerin cezalandırılmaları sağlanmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi veren Saim Savaş, Kızılbaş takibinin Safevi Devleti'nin kurulmasıyla II. Bayezid döneminde başladığını, Kanuni ile devam ettiğini belirtmiştir. Ayrıca ona göre, Kızılbaş takibatında, Anadolu'daki bütün askeri ve idari personel görev almıştır³⁹.

16. asırdaki belgelere bakıldığında, Kızılbaş olmanın suç kabul edildiği görülebilmektedir. Halk arasında Kızılbaş oldukları düşünülen ve şikâyet edilen kişilerin, bu suçunun tespit edilmesi için, genelde Devlet tarafından "şer' ile teftiş edin" emri verilmiştir. Bu teftiştan geçemeyenler de, belgelere göre, ya öldürülmüş ya da hapse atılmıştır.

Örneğin Çankırı Hisarcık Köyü'nde Küçük Ali adlı şahsın, Safevi ülkesine gidip geldikten sonra yoldan çıktığı ve şer'a davet olunduğunda, "Kızılbaşlıktan dönmezem" dediği için tutuklanması ve o yörede kadınlı erkekli ibadete katılanların bildirilmesi istenmiştir (MD7/III, Hüküm 2454). Belgede kişinin Safevi ülkesine gidip geldikten sonra yoldan çıktığı yazılsa da, büyük olasılıkla bu kişi Kızılbaş/Alevi olduğu için o ülkeye gitmiştir.

Yine İçil (İçel)'de (MD7/II, Hüküm 1687) ve Balışeyh (Kırıkkale)'de (MD9, Hüküm 173) Kızılbaş oldukları bildirilenlerin, eğer Kızılbaşlığı sabitse, haklarından gelinmesi istenmektedir.

Sadece toplumda değil Osmanlı askeri⁴⁰ arasında da Kızılbaş/Aleviler'in kovuşturulduğu görülmektedir. Mesela Amasya Sancağında Kızılbaş oldukları sabit olan 37 neferin küreğe konulması, 22 neferin ise şer' ile teftiş edilip, Kızılbaş ise südde-i saadete gönderilmesi ve burada cezalandırılacağı belirtilmişti. (MD9. Hüküm 102).

Bir başka Kızılbaş şikâyeti de Koyulhisar (Sivas) kadısına yazılan hükümde (MD10. Hüküm 279) görülmektedir.

Merzifon’da ise ahvâleri şer’ ile teftiş olduktan sonra Kızılbaşlıkları kesinleşen Vehhab Dede, Mehmed ve Veli adındaki kimselerin Südde-i Saadete gönderilmeleri emredilmiştir (MD12/I. Hüküm 619).

Kızılbaşların ihbar edildiğini gösteren aşağıdaki belgede (979/1571) ise Kastamonu köylerinde pek çok Kızılbaş/Alevi yaşadığı ifade edilmektedir. Hatta bunları şikâyet edenler arasında Kızılbaşlardan birinin eşi de bulunmaktadır.

Haliya kaza-i Taşköprü’ye (Kastamonu) tabi Hamidbüki nâm karye halkı tarafından İlyas nam kimesne Dergâh-ı Mu’allâma gelüp; “Karye-i mezbûre kurbinde Hacıyülük ve Karacakaya ve Kızılcaviran nâm karyelerde Kızılbaş nâmına nice kimesneler vardır. Hatta mezkûr Hacıyülük nâm karyeden Kara Receb nâm kimesne dahi Kızılbaş olup hâtunı meclis-i şer’a gelüp mezkûr Receb için; <Kızılbaşdur. Kendü emsâli Kızılbaşlar ile cem’ olurlar’ deyü mezkûr zevci muvâcehesinde kelimât itmegin kayd-ı sicil olundu.” deyü bildürüp suret-i sicili ibrâz itmegin buyurdum ki:

Vardukda, bu bâbda gereği gibi mukayyed olup bu hususı onat veçhile te-tebbü’u tefahhus eleyüp dahi anun gibileri vech-i mastûr üzre meclis iken elegetürüp habsidüp isimleri ve resimleri ile yazup vâkı’ olan ahvâllerin Südde-i Sa’adetüme arzeyelesiz. (MD12/II, Hüküm 816).

Verilen bu belgelerde, kişilerin Kızılbaş oldukları için cezalandırıldıkları görülürken, bazı belgeler de İran ile ilişkisi olan Rafizîler’in *aher bahane* ile katledilmesi veya Kıbrıs’a sürgün edilmeleri istenmiştir. Safeviler ile ilişkilerinden dolayı cezalandırılmaları daha büyük sorunlara yol açmasın diye, *aher bahaneler* bulunmuş olabilir. Zülkadriye (Maraş) (MD29. Hüküm 488), Pesyan ve Pojyan (MD29. Hüküm 489), Bozok (MD29. Hüküm 490) ve Sivas (MD29. Hüküm 491) yörelerine gönderilen hükümlerde bu tür emirlere rastlanılmıştır.

Yukarıda bahsedildiği üzere 16. asırdan sonraki belgeler oldukça azdır. Varsa da, 17. asra ait Kızılbaşların cezalandırılmasıyla ilgili belgelere ulaşılamamıştır. Bu dönemde Osmanlı, kendisi için tehlike teşkil eden farklı sorunlarla ilgilenmeye başlamıştır. Bunlar içinde 17. asrın başındaki Celâli isyanları⁴¹ yönetim kademesindeki sorunlar ve Avrupa’daki savaşlar sayılabilir. Gerçi bu dönemde IV. Murad’ın Bağdad seferi varsa da sonuçta İran ile anlaşma yapılmış ve uzun süreli sınırlar da çizilmiştir. Bu sırada Anadolu’da artan şekavet ve isyanlar geniş bir tabana yayıldığı için, toplumsal bir sorun baş göstermiştir. Bu isyanları başlatanlar içinde tımarları ellerinden alınan dirlik sahiplerinin yanında, idaredeki yozlaşma sonucunda topraklarını terk edip işsiz kalan bir kısım halk da vardı. Kısaca bu isyanlar ve şekavetler Kızılbaş kökenli değildi. Bu da neden az belge olduğunu açıklayabilir.

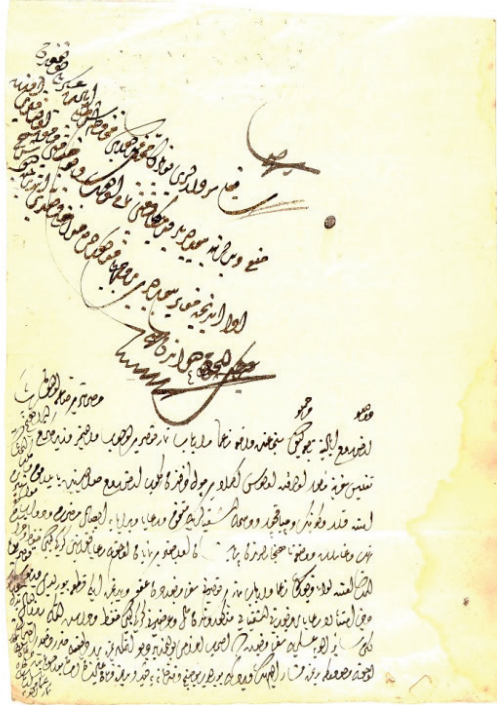
1790 tarihli bir hükümde⁴² Karacahan (Malatya) karyesine gelip ahaliyi ifsad ettiği söylenen Veli Dedeoğlu Babo Dede ile Abdulvahab Dede adındaki Kızılbaşların buradan çıkarılması emri verilmiştir. 1823 tarihli bir belgede⁴³ ise Sivas'a tabi Uzan karyesi malikâne vakıf olarak Mahmud bin Hacı Ali'nin tasarrufunda iken, Kızılbaş olması hasebiyle elinden alınıp başkasına verildiği yazmaktadır.

Belgelerde gördüğümüz kadarıyla, Aleviler üzerindeki baskı, Osmanlı'nın Anadolu toprakları dışında da mevcuttu. Ancak bu bölgelerdeki belgeler Anadolu kadar çok değildir. Mesela, 1559'da Varna kadısına yazılan hükümde (MD3, Hüküm 418), Keligra Hırsarındaki Sarı Saltık Zâviyesinde

Işık taifesinden olan Mehmed'in, şer'-i şerife ve din-i İslam'a muhâlif konuştuğu için, onu ve Işık taifesini komayasın diye buyrulmuşken, aynı tarihte yine Varna kadısına yazılan başka bir hükümde de, "... tekkelerde ehl-i sünnet ve cemâ'at mezhebi üzre olmayup bid'at ü dalâlet ve hilâf-ı şer' vaz' üzre olan Işıkları men' u def' eyleyesin. Hilâf-ı şer' kimesneye işitdürmeyesin..." (MD3, Hüküm 473) emri verilmektedir.

1577 tarihli bir belgede (MD29, Hüküm 237), Filibe'ye tabi karyelerde Hurufi olanların şer ile cezalandırılmaları emredilirken, 1632 tarihli diğer bir belgede⁴⁴, Musul'da sakin Mehmed'in, Kızılbaş olduğu için, evine el konulduğu yazmaktadır.

1727 tarihli bir belgeden⁴⁵ ise bu tarihte Kızılbaşlarla ilgili olumsuz bir kanun olmadığını öğreniyoruz. Belgede, Revan/Kirpi nahiyesi Armutlu karyesinden İsa oğlu Himmet'in tumar ciheti, "Kızılbaş tumar tasarrufu hilâf-ı kanundur" diye Alay Beyi tarafından ret ettirilmiş ise de buna dair bir kanun olmadığı belirtilerek tumarın tekrar tevcih edildiği yazmaktadır.

1864 yılındaki bir belgede⁴⁶ de Kıbrıs’ta, Kızılbaş karyesinin olduğu görülmektedir. Bunların da Anadolu’daki olaylar sırasında sürgün edilen Kızılbaşlar olduğu açıktır.

17. asırdan 19. asrın sonuna kadar Kızılbaş/Alevi mezhebi ile ilgili çok fazla belge bulunamamışken, 20. asra gelindiğinde belgelerin tekrar çoğaldıkları görülmektedir. Bu da yukarıda açıklanmaya çalışılan, Osmanlı Devleti’nin dönem dönem önceliklerinin değişmesi ile ilgilidir. Tanzimat’a kadar dış sorunlarla meşgul olan Devlet, bu tarihten itibaren tekrar iç sorunlara yönelmiştir.

Belgelerde görüldüğü kadarıyla, bu dönemde, özellikle Edirne, Balıkesir, Tokat, Ankara, Erzurum, Sivas ve Mamuretülaziz’de Kızılbaş/Alevi inancının yayılmasını önlemek için tedbir alınması ve Kızılbaşların akaidini düzeltmek için onların yaşadığı yörelere iptidaiye açılması gündeme gelmiştir. Mesela, 1317/1900 tarihli belgede⁴⁷, Edirne’ye bağlı Ortaköy Kazası’nın Müslümanlığı bırakarak Kızılbaşlık yolunu seçen karyelerinde iptidaiye açılması emredilmiştir.

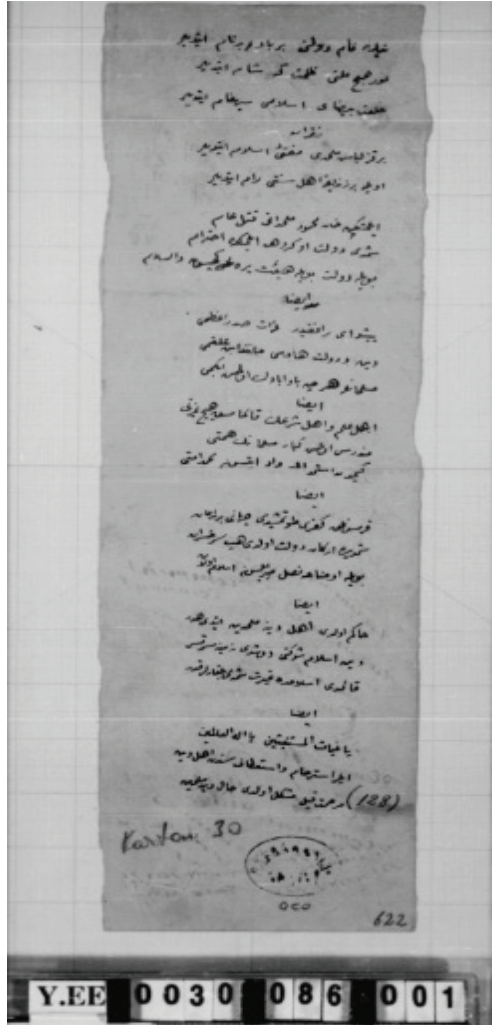
1325/1907 tarihli diğer bir belgede⁴⁸ Balıkesir’deki Çetmi köylerine Haleb’den ayin (cem’) için gelen Kızılbaş dedelerinin yakalanıp liva dışına çıkarılmaları istenmiştir.

1327/1909’da yazılan aşağıdaki şiir ise Kızılbaşlığa toplumun bir kısmının nasıl baktığı ile ilgili ipucu vermektedir.

Şiirden birkaç dize;

“... Bir Kızılbaş mülhidi müf-ti-yi islâm etdiler

Öyle bir zındıka ehl-i sünneti râm etdiler.

Eylemişken hân-ı Mahmud mülhidânu katl-i 'âm

Şimdi devlet o gürûha eylemekde ihtirâm...”

(BA, Y.EE: 30/86).

Bu şiirde ilginç olan bir Kızılbaşın yani Alevinin Müftü yapılmasıdır. Bunun da dönemin siyasi yapısından kaynaklandığı düşünülebilir. Çünkü bu şiirin tarihi İkinci Meşrutiyet'in hemen sonrasına denk gelmektedir.

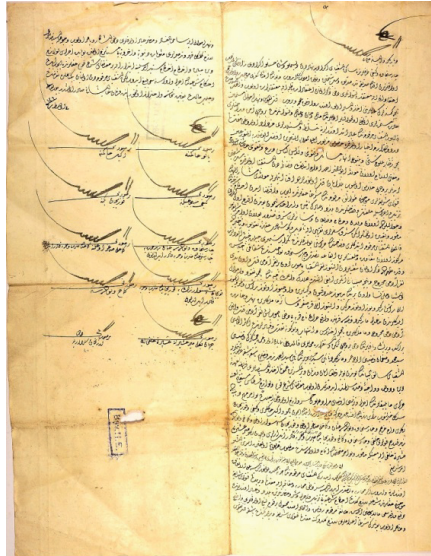
Bu kısımda verdiğimiz belgelere bakıldığında, çoğunluğunun 16. asra ait olduğu görülmektedir. Bu asrın, Safevi ile olan çekişmenin yoğun yaşandığı bir dönem olduğu düşünülürse, baskının da fazla olması doğaldır.

3.2. Osmanlı'nın Kızılbaş Politikasının Dersim'e Etkisi

16. asrın başındaki siyasi karışıklık ve bu asır boyunca gerçekleştirilen sıkı takipler aşiretleri de etkilemiştir. Sonuçta bazı aşiretler buldukları yerleri terk ederek daha güvenli gördükleri dağlık bölgelere yerleşmişlerdir. Bu yerler içinde, Maraş, Sivas ve Erzincan'ın yanında Dersim de bulunmaktadır. Aşiretlerin Dersim'e gelmesi bu yöredeki nüfusun artmasına sebep olmuştur. Daha önce 13. asırda yöreye yerleşmiş bulunan diğer Türkmen aşiretleriyle de kaynaşmışlardır. Burada yerleşik diğer eski bir halk olan Ermeniler ile ilişkileri çoğunlukla karşılıklı uzak durma şeklinde olmuştur. Yani ne Ermeniler Türkmenlerle ne de bunlar onlarla kaynaşmak isteğinde olmamışlardır⁴⁹. Bunun sebebi ise büyük olasılıkla inanç farklılığı olmalıdır. Nitekim 19. asrın sonunda dahi Dersim sınırları içinde çok sayıda Hıristiyan Ermeni mevcuttur⁵⁰.

Dersim'in dağlarına yerleşen bu aşiretler, gerek mezhep çekişmesi gerekse coğrafyadan aldıkları güçle, asırlarca Osmanlı yönetimine asker ve vergi verme konusunda direnmişlerdir. Bu yöreye yerleşen aşiretlerin büyük çoğunluğu idareye muhalif kişilerden oluştuğu içindir ki, devlet de asırlar boyu burayı kendi haline bırakmıştır. 1851 tarihli bir arzda, biraz abartılmış da olsa, “... 300-400 seneden beri içlerine hükümet girmemiş...”⁵¹ denilerek, buranın hükümetten ne kadar uzak kaldığı anlatılmak istenmiştir.

Bölgenin zor yaşam koşulları sebebiyle, aşiretlerin bir kısmı şekavet

yoluna da gitmişlerdir. Bundan dolayı Osmanlı arşivinde bulunan Dersim’le ilgili belgelerin büyük çoğunluğu şekavetle ilgilidir. Ulaşılabilen en eski belgelerden biri 1571 tarihli (MD12/II. Hüküm 813). Burada o dönemde dahi Desimli/Disimli nâm aşiretin şekavetinden bahsedilmektedir. Bu durum 18. ve 19. asra tarihlenen pek çok belgede de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Çapakçur ve Disimli aşiretlerinin Kıgı Sancağı havalisine saldırmaları ve buradaki halkın mal ve hayvanlarını almaları üzerine, 1723’te gönderilen bir hükümlerle⁵² bu gibi şekavetlerin önlenmesi istenmiştir. Yine 1733 tarihli diğer bir belgede⁵³ Çarsacak ve Kıgı taraflarında sakin Disimli ve Şeyh Hasanlu ekadrlarının Kızılbaş mezhebinden oldukları belirtildikten sonra, bunların öteden beri şekavetle meşgul oldukları, Çarsacak ve Mazgird taraflarına saldırıp, pek çok hayvan ele geçirdikleri ve Diyarbakır valisinin bu işle ilgilenmesi emredilmektedir. Ayrıca 1746⁵⁴ ve 1773⁵⁵ tarihinde gönderilen emirlerde de yine şekavet olaylarından bahsedilmektedir.

Bunların yanında; Cemal Şener ve Ahmet Hezarfen’in eserinde⁵⁶ kullanılan belgeler de yine 18. asırda Dersim aşiretlerinden bir kısmının çevreye saldırması ve devletin aldığı tedbirlerden bahsetmektedir.

Bu belgelerden görüldüğü kadarıyla, 16. asırdan 19. asrın sonuna kadar Osmanlı’nın Dersimle mücadelesi çoğunlukla şekavet üzere olmuştur. Bu durum aşağıda da görüleceği üzere 19. asrın sonunda değişiklik göstermeye başlayacaktır.

19. asrın ikinci yarısında aynı şekilde aşiretlerin şekavetlerinden şikâyetler ve devletin asker gönderip geçici çözüm üretmesi devam ederken, bir taraftan da Devlet sadece askeri operasyonlarla bir yere varamayacağını düşünerek, Dersim sorununu çözmek için çeşitli raporlar da hazırlatmaya başlamıştır. Bu raporların bazıları tamamen askeri operasyon isterken⁵⁷, bazıları da şekavetin sebebi olarak fakirliği göstermiş ve öncelikle bunun ortadan kaldırılmasını istemiştir⁵⁸. Raporlarda ayrıca mezheb sorunu da dile getirilmiştir. Şakir Paşa 1897’de sunduğu raporda bu yörede Nakşibendi okullarının açılmasını isterken; Zeki Paşa ise “Kürdistan Şafii olmakla birlikte merkezi hükümete bağlıdır, fakat Dersimliler Alevi olduğundan bunların bağlılığına pek güvenmemek gerekir” demektedir⁵⁹. Bu bakış açısı bize, asırlar evvelinden (16. asırdan) gelen karşılıklı mezhep çekişmesinin henüz bitmediğini de göstermektedir.

16. asırdaki Osmanlı Kızılbaş siyasetinin Dersim’e en büyük etkisi, bu yöreye yapılan göçle, Dersim’deki Türkmen aşiretlerin nüfus fazlalığının sağlanmasıdır. Bugün yörede konuşulan dilde çok sayıda Türkçe kelime bulunması da, Türkmen aşiretlerin buraya göç ettiklerinin bir göstergesi sayılabilir. Bu duruma Tuncer Gülensoy yaptığı araştırma biraz olsun ışık tutmaktadır⁶⁰. Gülensoy, Tunceli/Dersim yöresinde konuşulan ağızla ilgili olarak şöyle demektedir: “... Özellikle Tunceli merkez ve köylerinde konuşulan ağızların bir kısmının yazı diline yaklaşan veya onunla benzerlik gösteren özellikler taşıması dikkati çekecek bir husustur.”⁶¹ Burada bahsedilen Tunceli

li merkez ve köyleri, Osmanlı'nın asırlarca giremediği söylenen Dersim İçi denen kısımdır. Dışarı ile ilişkilerin sınırlı olduğu bu yörede, aşiretlerin konuştuğu dilde Türkçe kökenli kelimelerin bulunması Türkmen aşiretlerin varlıklarıyla açıklanabilir. Yine 1911 yazında Dersim'e seyahat eden İngiliz yüzbaşı L. M. Seel, Dersimlilerin Zaza denilen bir Kürtçe diyalekt konuştuklarını, ancak bu dilin Ku(1)rmançca'dan (Kürtçeden) oldukça farklı olduğunu belirttikten sonra şöyle devam etmektedir: *"Son yıllara kadar Dersimliler Türklerle pek bir ilişkide bulunmamışlardır. Kızılbaşların dinlerine verdikleri isim (Yol Uşağı) ek olarak aşiretlerine verdikleri isimlerin tam bir Türk ismi olmasını açıklamak oldukça güçtür. Bu şekilde Bal Uşağı, Arslan Uşağı, Topuzlu, Arelli gibi isimleri görürüz."*⁶² diyerek, bir ölçüde buradaki Türkmen aşiretlerin varlığını da ortaya koymaktadır.

4. Sonuç

Sultan Selim'in, Osmanlı'nın siyasi geleceğini tehlikeye atan Safeviler'e karşı sefere çıkmadan önce, arkasında bir tehlike bırakmamak için, yanındaki adamların aşırı telkinleri neticesinde Kızılbaşların öldürülmesini hak gösteren fetvalara izin vermesi ve bunlara dayanılarak Anadolu'da çok sayıda Kızılbaş/Alevi Türkmen'in öldürülmesi veya haps edilmesi, sonrasında da Kızılbaş takibin başlatılması, Anadolu'daki insanların arasında gelecekteki mezhep çekişmesinin de temelini atmıştır. Günümüze kadar gelen bu durum, her iki mezhebin birbirlerine çeşitli hakaret içeren isimlerle hitap etmelerine neden olmuştur.

Bu dönemde Kızılbaş olmak suç kabul edilmiş ve kendisinden şüphe edilen kişi *"şer' ile teftiş"* edilip suçlu bulunca da ya öldürülmüş ya da hapse atılmıştır. Bu durumda doğal olarak insanlar ya mezheplerini saklama ve ibadetlerini gizli yapma yoluna gitmişler, ya da yollarını terk edip resmi mezhebi kabul etmişlerdir.

Yine bu dönemdeki siyasi karışıklık ve Kızılbaş takibi sebebiyle bir kısım aşiretler de yer değiştirmişler, özellikle Tunceli/Dersim, Akçadağ, Maraş, Sivas ve Erzincan'ın dağlık bölgelerine yerleşmişlerdir. Böylelikle bu yöredeki nüfusu da artırmışlardır. Bu bölgelere yerleşen aşiretler kendilerini Osmanlı'dan ayırarak yalnız Alevi saymışlar, ırkın ne olduğunu unutmışlardır. Onlara göre *Türk=Sünnî, Alevi=Kırmanç* idi. Kürtler ise Sünnî kabul edilmekle beraber, onlara kısaltılmış haliyle *Qur* demişler ve kendilerinden ayrı görmüşlerdir. Onlar için ırk Alevilik ve Sünnilikten ibaretti. Bu duruma günümüzde dahi, az da olsa rastlanılmaktadır. Gerek baskı gerekse yan yana yaşamanın verdiği etkilenme ile yıllar içinde, özellikle şehir merkezlerinde, bir kısım Alevi de yolunu bırakarak Sünniliğe geçmiştir.

Sonuç olarak, her ne kadar asırlara yayılan bir mezhep sürtüşmesi olsa da, Anadolu topraklarında Orta Doğu benzeri bir mezhep savaşı da olmamıştır. Bu da, her zaman barış ve sevgiyi öne çıkaran Anadolu Erenleri ve onlara saygı duyan halk ile açıklanabilir.

Sonnotlar

- ¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Akdağ, 2010: 414-416; Ocak, Eylül 2014: 90-111.
- ² 16. Yüzyılın ilk yıllarından itibaren Safeviler’le başlayan siyasal ve ideolojik mücadeleler, Osmanlı resmi ideolojisinin tarihindeki en büyük dönüşümlerden birine yol açtı. Militan bir Şii ideoloji propagandasıyla Osmanlı topraklarında halk arasında ve bazı tarikatlar içinde taraftar kazanmaya başlayan Safeviler’i ideolojik olarak da bertaraf etmek isteyen Osmanlı yönetimi, Sünniliğin imparatorluğun her tarafına yayılması için Yavuz Selim ve özellikle Kanuni Süleyman zamanlarında bazı baskıcı metotlara başvurdu... Osmanlı arşiv kayıtları, merkezi yönetimin, imparatorluğun her tarafında sıkı ve amansız bir zındık, mühlid ve râfîzi takibatının başlatıldığını ve bunun artık hep böyle sürdüğünü gösteriyor. Bkz. Ocak, Eylül 2014:109.
- ³ Bkz. Fırat, 2007: 51-52, 128-135; Kop, 1982:33-38; Yılmazçelik, 2011: 50-51.
- ⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abû Bakr-i Tihri, 1964: 564, 570-584; Hasan-ı Rumlu, 2006: 510-522; Uzunçarşılı, 2003a: 192-193.
- ⁵ 1501 Şürur Savaşı’nda Akkoyunlu Elvend Bey’i yenen Şah İsmail, sonrasında Tebriz’de 12 İmam adına hutbe okutup, para kestirerek Safevi Devleti’ni kurar. (Taş, 2004: 332; Sümer, 1999: 22).
- ⁶ Ayrıca Sultan II. Bayezid, Şah Kulu’yu bir veli olarak görüp kendisine para da göndermiştir. (Uzunçarşılı, 2006: 254, 258).
- ⁷ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adâ’i Şirâzi ve Selim-Nâmesi, 2007: 77-78; Solakzâde Mehmed, 1298: 371-372; Uzunçarşılı, 2006: 259-260, 263-264; Sümer, 1999: 37.
- ⁸ Oymaklar hakkında geniş bilgi için bkz. Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan), 2015; Abdüllatif Kazvini, Eylül 2011: 30-32. Bu oymaklar arasında öne çıkanlar şunlardır: Rumlu, Ustacalu, Tekelü, Şamlu, Dulkadir, Varsak, Çepni, Arapgirli, Turгутlu ve Bozcalu oymakları. (Sümer, 1999: 43-53). Ayrıca bu oymakların gidişinde Nur Ali Halife’nin yanında Şah Kulu’nun da etkisi olur. Çünkü Güney Anadolu’daki faaliyetler sonucu pek çok oymak Şah Kulu’nun etrafında toplanmıştır. (Uzunçarşılı, 2006: 253-256; Sümer, 1999: 32-33).
- ⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sümer, 1999: 43-56.
- ¹⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gündüz, 2015a: 51-61.
- ¹¹ Oruç Bey, Yavuz’un babasını ve kardeşlerini öldürtmesini, “Bu Osmanlı Evinde insanlık dışı bir gelenektir.” şeklinde yazmıştır. (Oruç Bey (Don Juan), 2014: 133).
- ¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Rumlu Hasan, 2004: 177-184; Celalzade Mustafa, 1990: 376, 383, 390; Şerafeddin Han, 2010: 277; Mustafa Nuri Paşa, 2008: 96-98; Adâ’i Şirâzi ve Selim-Nâmesi, 2007: 82-92; Solakzâde Mehmed, 1298: 365-370; Oruç Bey (Don Juan), 2014: 134-137.
- ¹³ Anonim eser Tarih-i Kızılbaşan (2015: 50)’da, Nur Ali Halife’nin Hinuslu Boyu’na mensup olduğu, Şah İsmail zamanında Erzincan hâkimi olduğu ve 922 (1516-1517) senesinde de Çemişkezek’te Bıyıklı Çavuş lakaplı Mustafa Paşa ile yapılan savaşta öldürüldüğü yazmaktadır.
- ¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafeddin Han, 2010: 12-15; Rumlu Hasan, 2004: 190; Hoca Sadeddin Efendi, 1992: 230-231; Sümer, 1999: 39.

- ¹⁵ Eserinden, Ali Emiri'nin, 1857 Diyarbakır doğumlu, Kırşehirli muhasebecisi ve eserin mukaddimesini yazdığı sırada 61 yaşında olduğunu öğreniyoruz. (Ali Emiri, 1308: 6-10).
- ¹⁶ İdris-i Bitlisi, 2001: 238-239; Hoca Sadeddin Efendi, 1992: 245-251; Ali Emiri, 1308: 23-24; Mustafa Nuri Paşa, 2008: 99.
- ¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, 1998: 235; Yılmazçelik, 1996: 219.
- ¹⁸ Pir Hüseyin Bey'in en geç 1540 yılı başlarında öldüğü tahmin edilmektedir. (Aydın, 1998: 235).
- ¹⁹ Oğulların isimleri şöyledir: Halid Bey, Mehmed Bey, Rüstem Bey, Yusuf Bey, Pilten Bey, Keykubad Bey, Behlül Bey, Muhsin Bey, Yakup Bey, Ferruh Şad Bey, Ali Bey, Kılabi (Gülabi) Bey, Keyhüsrev Bey, Keykavus Bey, Perviz Bey, Yelman Bey. (Şerafeddin Han, 2010: 15).
- ²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafeddin Han, 2010: 9-19.
- ²¹ Erzurum Beylerbeyliği, Kanuni'nin 1534 senesindeki İrakeyn (İran) seferinden zaferle dönüşünden sonra 26 Eylül-3 Ekim 1535 tarihleri arasında kurulmuştur. Bkz. Aydın, 1998: 52, 60.
- ²² BA., Dahiliye Mektubi Kalemi, Dosya No:1338, Gömlek No:9.
- ²³ Hamza Nureddin Sarıgürz'ün fetvası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tansel, 1969: 34-37. Ayrıca, Kemal Paşazâde, Hamza Nureddin Sarıgürz ve İdris-i Bitlisi'nin fetva ve risale yazdıklarıyla ilgili bkz. Bulut, 2004: 57; Gökdağ, 2004: 129-130; Coşar, 2014:149-157.
- ²⁴ Geniş bilgi için bkz. Serdar, 2008: 348-352.
- ²⁵ Hoca Sadeddin Efendi, 1979: 167-176.
- ²⁶ Gelibolulu Mustafa Âli, 2009: 230.
- ²⁷ Solakzâde Mehmed, 1297: 359-361
- ²⁸ Mustafa Nuri Paşa, 2008: 95.
- ²⁹ Mustafa Akdağ, 2010: 474-dipnot 214.
- ³⁰ Gündüz, 2015b: 176-179.
- ³¹ Afyoncu, 2010: 50.
- ³² Bu tacın ilk kez Şeyh Haydar tarafından müridlerine giydirildiği söylenmektedir. Bkz. Gündüz, 2015a: 32.
- ³³ Bkz. Celalzade Mustafa, 1990; Hoca Sadeddin Efendi, 1992.
- ³⁴ Geniş bilgi için bkz. Hasan-ı Rumlu, 2006; Rumlu Hasan, 2004; İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514), 2011.
- ³⁵ Akdağ, 2010: 376.
- ³⁶ Ocak, Eylül 2014:292-294.
- ³⁷ Refik, 1989: 29-30.
- ³⁸ Savaş, 2013: 12-13.

- ³⁹ Kızılbaş takibi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Savaş, 2013: 45-97.
- ⁴⁰ Osmanlı askerleri arasında bulunan Kızılbaşlar ile ilgili geniş bilgi için bkz. Savaş, 2013: 18-20.
- ⁴¹ Celâli İsyânları ve Anadolu'daki karışıklık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, 2003b:99-113, 308-326.
- ⁴² BA, Cevdet Dahiliye, Dosya:260, Gömlek: 12952.
- ⁴³ BA, HSDSABZ (Satın Alınan Evrak, Sivaslı Ali Baba Zaviyesi Evrakı), Dosya:8, Gömlek:5.
- ⁴⁴ BA, İE.ML..(İbnülemin Maliye) Dosya:11, Gömlek:952
- ⁴⁵ BA, Cevdet Timar, Dosya:10, Gömlek:474.
- ⁴⁶ BA, MVL (Meclis-i Vala), Dosya No:792, Gömlek:58.
- ⁴⁷ BA, DH.MKT. (Dahiliye Mektubi Kalemi), Dosya:2317, Gömlek:55.
- ⁴⁸ BA, Y.PRK.UM.. (Yıldız Umumi), Dosya:80, Gömlek:45.
- ⁴⁹ Bunu şuna dayanarak iddia ediyoruz ki, şifahi bilgilere göre Ermeniler Alevilerden kız alıp vermeye karşıydılar, kendilerini bir hayvana, Alevileri başka bir hayvana benzeterek bu ikisinin birleşemeyeceğini söylerlerdi. Buna rağmen gerçekleşen evlilikler ise Ermeni kızların Alevi gençlere kaçmasıyla gerçekleşmiştir. Ayrıca bugün Alevi inancına sahip olan Ermeni kökenliler ise kalabalık Alevi aşiretler arasında kalıp, onlarla yaşamış ve bu inancı benimsemiş olanlardır.
- ⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Antranik, 2012.
- ⁵¹ Yılmazçelik, 2011: 125.
- ⁵² BA., *Cevdet Timar*, Dosya No:155, Gömlek No:7704.
- ⁵³ BA., *Cevdet Dahiliye*, Dosya No:331, Gömlek No:16543
- ⁵⁴ BA., *Cevdet Dahiliye*, Dosya No:86, Gömlek No:4293.
- ⁵⁵ BA., *Cevdet Zabtiye*, No: 3699.
- ⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. Şener, Hezarfen, 2003.
- ⁵⁷ *Dersim Raporu*, 2010:223-225.
- ⁵⁸ *Dersim Raporu*, 2010:163-164.
- ⁵⁹ *Dersim Raporu*, 2010:164-165.
- ⁶⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gülensoy, 1986.
- ⁶¹ Gülensoy, 1992: 17.
- ⁶² Akgül, 2009:115-116.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

I. Başbakanlık Arşivi

- BA, C..DH..(*Cevdet Dahiliye*), Dosya:260, Gömlek:12952.
 BA, C..TZ..(*Cevdet Timar*), Dosya:10, Gömlek:474.
 BA, İE.ML..(*İbnülemin Maliye*) Dosya:11, Gömlek:952
 BA, HSDSABZ (*Satın Alınan Evrak, Sivashlı Ali Baba Zaviyesi Evrakı*), Dosya:8, Gömlek:5.
 BA, DH.MKT. (*Dahiliye Mektubi Kalemi*), Dosya:2317, Gömlek:55.
 BA, Y..PRK.UM.. (*Yıldız Umumi*), Dosya:80, Gömlek:45.
 BA, Y.EE (*Yıldız Esas Evrâkı*), Dosya:30, Gömlek:86.
 BA, A. MVL. (*Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı*), Dosya No:10, Gömlek No:85
 BA, DH.MKT. (*Dahiliye Mektubi Kalemi*), Dosya No:1338, Gömlek No:9.
 BA, C..TZ..(*Cevdet Timar*), Dosya No:155, Gömlek No: 7704.
 BA, C..DH..(*Cevdet Dahiliye*), Dosya No:86, Gömlek No: 4293.
 BA, C..ZB..(*Cevdet Zabtıye*), No: 3699.
 BA, MVL (*Meclis-i Vala*), Dosya No:792, Gömlek: 58.
 BA, C..DH..(*Cevdet Dahiliye*, Dosya No:331, Gömlek No: 16543

II. Mühimme Defterleri

- 3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560, *Özet-Transkripsiyon-İndeks*. (1993). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976/1567-1569, *Özet-Transkripsiyon-İndeks, II*. (1999). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976/1567-1569, *Özet-Transkripsiyon-İndeks, III*. (1999). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Paşazade, O. (2006). 9 Numaralı Mühimme Defteri 977-978/1569-1570, *Özet ve Transkripsiyon*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Çakır, İ.E. (2006). 10 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri 978-979/1570-1572, *Özet-Transkripsiyon ve İndeks, I*. (1996). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri 978-979/1570-1572, *Özet-Transkripsiyon ve İndeks, II*. (1996). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

- Kahveci, G. (1998). *29 Numaralı Mühimme Defteri (976/1584) Tahlil-Özet- Transkripsiyon.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İ.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Yıldız, M. (2005). *92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.

Yazma Eserler

- Adâ’i Şirâzi ve Selim-Nâmesi.* (2007). haz: Abdüsselam Bilgen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Abdi Beg Şirazi. (2011). *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514).* haz. Vural Genç. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Abdüllatif Kazvini. (Eylül 2011). *Safevî Tarihi, Çev.* Hamidreza Mohemmednejad. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Abû Bakr-i Tihriânî. (1964). *Kitâb-ı Diyârbakriyya-Akkoyunlular Tarihi-II.*Cüz. yayınlayanlar: Faruk Sümer, Necati Lugal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ali Emiri (1308). *Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyesi.* İstanbul.
- Ali Saib. (1304). *Memâlik-i Vilayet-i Osmaniyye.* İstanbul: Darüşşafaka Yayınları.
- Budak Münşi Kazvini. (2011). *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514).* haz. Vural Genç. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Celalzade Mustafa. (1990). *Selimnâme.* haz: Mustafa Çuhadar ve Ahmet Uğur. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Ali. (2009). *Künhü’l-Ahbâr, Cilt:I, Tıpkı Basım.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gıyaseddin Hondmir. (2011). *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514).* haz. Vural Genç. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Hasan-ı Rumlu. (2006). *Ahsenü’t-Tevârih.* çev: Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hoca Sadeddin Efendi. (1979). *Tacü’t-Tevârih, Cilt:IV.* yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hurşah. (2011). *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514).* haz. Vural Genç. İstanbul: Bengi Yayınları.
- İdris-i Bitlisi. (2001). *Selim Şah-Nâme.* çev: Hicabi Kırlangıç. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan).* (Şubat 2015). Tercüme ve Notlar: Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa. (2008). *Netâyicü’l-Vukuât.* haz: Yılmaz Kurt. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Oruç Bey (Don Juan). (Ocak 2014). *Elçilik Katibinin Kaleminden Safeviler,* çev. Leyla Aksüt Kuzucular. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Rumlu Hasan. (2004). *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü’t-Tevârih).* çev: Cevat Cevan. Ankara: Ar-
dış Yayınları.
- Solakzâde Mehmed. (1297). *Solakzâde Tarihi.* İstanbul.

Şerafeddin Han. (2010). *Şerefnâme*. çev: Rıza Katı. İstanbul: Yaba Yayınları.

Tetkik Eserler

- AFYONCU, E. (2010). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu-II*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- AKDAĞ, M. (2010). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AKGÜL, S. (2009). *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*. İstanbul: Yaba Yayınları.
- AKGÜNDÜZ, A. (1991). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 3. Kitap, *Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- ANTRANİK. (2012). *Dersim Seyahatname*, İstanbul: Aras Yayınları.
- AYDIN, D. (1998). *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BULUT, H.İ. (2003). *Şah İsmail-Yavuz Selim Mücadelesi ve Ulemânın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği, Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı Birinci Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyumu*. 9-11 Ekim. Ankara.
- COŞAR, Z. (2014). *40 Bin Alevi Öldürülmedi mi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ÇALIŞLAR, İ. haz. (2010). *Dersim Raporu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- DANIK, E. (1993). *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Dersim Raporu* .(2010). Yayına Haz. İzzettin Çalışlar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- FELSEFİ, N. (2011). *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)*. haz. Vural Genç. İstanbul: Bengi Yayınları.
- FIRAT, M. Ş. (2007). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- GÖKDAĞ, B.A. (2004). *Selimnâmelerde Osmanlı-Safevî İlişkileri, Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı Birinci Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyumu*. 9-11 Ekim. Ankara.
- GÜLENSOY, T. (1986) *Doğu Anadolu Osmanlıcası - Etimolojik Sözlük Denemesi-*. Ankara.
- GÜLENSOY, T.- Buran, A. (1992). *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÜNDÜZ, T. (2015a). *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- GÜNDÜZ, T. (2015b). *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İNALCIK, H. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. çev: Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KOP, K.K. (1982). *Araştırma ve Düşüncelerim*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- MİROĞLU, İ. (1990). *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OCAK, A.Y. (2014). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- REFİK, A. (1989). *Anadolu'da Türk Aşiretleri*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- SAVAŞ, S. (2013). *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SERDAR, M.T. (2008). *Mevlâna Hakîmüddin İdris-i Bitlisî*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

- SEZEN, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- SÜMER, F. (1999). *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞENER, C. ve HEZARFEN, A. (2003). *Osmanlı Belgeleri'nde Dersim Tarihi*. İstanbul: Etik Yayınları.
- TAŞ, K.Z. (2004). *Şah İsmail ve Erzincan: Safevi Devleti'nin Kuruluş ve Nitelikleri Üzerine Bir Değerlendirme. Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı Birinci Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyumu. 9-11 Ekim*. Ankara.
- TANSEL, S. (1969). *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: MEB Yayınları.
- TAŞTEMİR, M. (1999). *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ.H. (2006). *Osmanlı Tarihi, Cilt:II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (2003a). *Anadolu Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (2003b). *Osmanlı Tarihi, Cilt:III-I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜNAL, M. A. (1999). *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YILMAZÇELİK, İ. (1996). XVIII. Yüzyıl İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18 (29): 217-232.
- YILMAZÇELİK, İ. (2011). *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*. Ankara: Kripto Yayınları.
- YOLGA, M.Z. (1994). *Dersim (Tunceli) Tarihi*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.

EKLER

Ek 1: Yukarıda verilen, Osmanlı'nın Kızılbaş takibi ile ilgili arşiv belgelerinin tablo görünümü

Gönderildiği Yer	Tarih	Konu	Mühimme/BOA
Kangırı (Çankırı)	976/1568	Kangırı'nın (Çankırı) Hisarcık köyünden Küçük Ali isimli şahsın, şer'a davet olduğunda, "Kızılbaşlıktan dönmezem" dediği için tutuklanması ve o yörede kadınlı erkekli ibadete katılanların bildirilmesi	7-III/2454
İçil (İçel)	976/1568	İçil'de bulunan Kızılbaşların yakalanıp hapsedilmeleri	7-II/1687

Rûm	977-978/ 1569-1570	Amasya Sancağında 37 neferin Kızılbaşlığının sabit olduğu, 22 neferin ise şer' ile teftiş edilip, Kızılbaş olanların haklarından gelinmesi, başka suçları olanların gönderilmesi	9/102
Çerkes-Keskin (Kırıkkale)	977-978/ 1569-1570	Balışeyh karyesinden Buki nam kimesnenin Kızılbaş olduğuna dair şikâyet gelmesi ve Kızılbaşlığı sabitse hakkında gelinmesi	9/173
Koyulhisar (Sivas)	978-979/ 1571-1572	Ebu Cafer karyesinde Kızılbaşların olduğu şikâyetinin alındığı ve bu konuda gereğinin yapılmasının istenmesi	10/279
Amasya/Merzifon	978/1571	Amasya ve Merzifon'da şer'a aykırı hareketlerde buldukları ve Kızılbaş oldukları sabit olan şahısların tutuklanarak Südde-i Saâdet'de gönderilmesinin istenmesi	12-I/619
Kastamonu/ Küre/ Taşköprü	979/1571	Taşköprü'nün Hacıyülük, Karacakaya ve Kızılcaviran köylerinde Kızılbaşlar olduğuna dair Hamidbükü köylüleri şikâyetinin araştırılması ve ele geçirilenlerin hapsedilip neticenin arzedilmesi	12-II/816
Zulkadriye (Maraş)	984/1577	İran ile ilişkisi olan Râfıziler'in aher suç ile katledilmesi, olmayanların hapsedilmesi	29/488
Pesyan ve Pojyan (Diyarbakır)	984/1577	İran ile ilişkisi olanların araştırılıp suçu sabit olanların aher bahane ile katledilmesi	29/489
Bozok-Kırşehir	984/1576	İran ile irtibatı olanların başka bahane ile idam edilmesi, sadece Râfizi olanların Kıbrıs'a sürgün edilmesi	29/490
Rûm	984/1576	Sivas'a karib Alıpınarı ve çevre ahalisinden İran'a meyl edenlerin aher bahane ile katlolunmaları, sadece Râfizi olanların ise Kıbrıs'a sürgün edilmesi	29/491
Malatya	1204/1790	Karacahan nam karyeye gelen Veli Dedeoğlu Babo Dede ile Abdulvahab Dede nam Kızılbaşların kendi karyelerine sürülmeleri	Cevdet Dahiliye, 260/12952

Sivas	1238/1823	Sivas’a tabi Uzan karyesi malikâne vakf olarak Mahmud bin Hacı Ali’in tasarufunda iken, Kızılbaş olması hasebiyle elinden alınıp başkasına verildiğine dair	Satın Alınan Evrak, Sivaslı Ali Baba Zaviyesi Evrakı, 8/5
Varna	967/1559	Keligra Hisarındaki Sarı Saltık Zâviyesinde ehl-i sünnetten olmayan Isık tâifesinin sürülmesi	3/418
Varna	968/1560	Tekkelerde ehl-i sünnet’ten olmayan Işıkların men edilmesine dair	3/473
Filiba	984/1577	Filiba’ya tabi karyelerde Hurufi olanların şer’ ile cezalandırılmaları	29/237
Musul’dan arz	1042/1632	Musal’da sakin Mehmed’in Kızılbaş olması sebebiyle evinin müzayedede satıldığına dair	İbnülemin Maliye 11/952
Revan	1140/1727	Revan, Kirpi nahiyesi Armutlu karyesinden İsa oğlu Himmet’in timar ciheti, “Kızılbaş timar tasarrufu hilaf-ı kanundur” diye Alay Beyi tarafından ref’ ettirilmiş ise de buna dair bir kanun olmadığından timarın tekrar tevcih edilmesi	Cevdet Timar, 10/474
Edirne	1371/1900	Edirne’ye bağlı Ortaköy Kazası’nın Müslümanlığı bırakarak Kızılbaşlık yolunu seçen karyelerinde iptidaiye açılması	Dahiliye Mektubi Kalemi, 2317/55.
Bahkesir	1325/1907	Bahkesir’deki Çetmi köylerine Haleb’den ayin (cem’) için gelen Kızılbaş dedelerinin yakalanıp liva dışına çıkarılması	Yıldız Umumi, 80/45
Şiir	1327/1909	Bir Kızılbaşın müfti-yi islâm olmasından dolayı, şeriatın elden gittiğine dair şiir	Yıldız Esas Evrakı, 30/86

